

STUDIA I ARTYKUŁY

Wojciech Materski

Warszawa

Problem rozgraniczenia Sowietów z Finlandią, 1917–1922

Abstrakt: Studium dotyczy jednego z ważnych epizodów rozpadu Imperium Rosyjskiego. Analizie poddano zmiany w polityce bolszewików wobec Finlandii, działania będące ich następstwem – od początkowego uznania niepodległości byłego Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, przez próby objęcia go rewolucyjną „bratnią pomocą”, po traktat pokojowy wymuszony sytuacją po klęsce wojennej z Polską i załamaniu się koncepcji „przerastania rewolucji”.

Słowa kluczowe: granice powersalskie, Wielkie Księstwo Finlandzkie, Przesmyk Karelski, Karelia, wojna rewolucyjna.

Abstract: The study deals with one of the important episodes of the collapse of the Russian Empire. It analyses the changes of the Bolsheviks' policy towards Finland, and resulting actions – from the initial recognition of independence of the former Great Duchy of Finland through attempts to provide it with revolutionary “brotherly aid”, to a peace treaty forced by the current circumstances after a defeat in the war with Poland and the failure of the concept of growing revolution.

Keywords: post-Versailles borders, Great Duchy of Finland, Karelian Isthmus, Karelia, revolutionary war.

W pierwszym okresie po przewrocie bolszewickim w jego sztabie niepodzielnie panowało przekonanie o ciągłości rozpoczętego w Rosji procesu rewolucyjnego¹. Miał on w krótkim czasie ogarnąć państwa sąsiednie, a następnie

¹ W. Lenin, *Sprawozdanie polityczne Komitetu Centralnego*, w: idem, *Dzieła wszystkie*, t. XXXVI: *Marzec–lipiec 1918*, Warszawa 1988, s. 8.

cały kontynent. Toczyć się formalnie bez udziału bolszewickiej Rosji, która w dekreście o pokoju² zadeklarowała bezzwłoczne wyjście z wojny. Dekret ten kierownictwo bolszewickie interpretowało w swoisty sposób, zasygnalizowany w jego zakończeniu – jako proces równoległy do urzeczywistniania się „sprawy wyzwolenia pracujących i wyzyskiwanych”. Sugerowało to pokój nie w ogóle, ale tylko między państwami dokonanej rewolucji socjalistycznej, której rychłego przeprowadzenia spodziewano się w skali miesięcy³. Obowiązywała więc specyficzna interpretacja ogólnego przesłania dekretu, polegająca na jego taktycznym, tymczasowym przywoływaniu w propagandzie, natomiast strategicznie – przechodzeniu nad nim do porządku dziennego przy kolejnych próbach eksportu „sytuacji rewolucyjnej”. Usprawiedliwieniem dla podobnej schizofrenii był argument o nadrzędności międzynarodowej solidarności proletariackiej (internacjonalizmu), obowiązku pospieszenia klasie robotniczej innych państw z „bratnią pomocą”. Zanim w tych państwach sąsiednich nie powstanie „sytuacja rewolucyjna”, należało jednak kontynuować „burżuazyjną zabawę w politykę zagraniczną”⁴. Starać się tymczasowo normalizować z nimi relacje, by móc skupić się na bieżących priorytetach: wojnie wewnętrznej i walce z obcą interwencją. W tej logice mieścił się stosunek do Finlandii, ważnej z uwagi na bliskie sąsiedztwo z centrum bolszewickim, Piotrogradem.

Do XIX w. pojęcie „Finlandia” odnosiło się raczej do geografii. Określało pozostające pod panowaniem Szwecji tereny, do których części zgłaszała pretensje Rosja. W początkach XIX w., w następstwie zmian dokonanych po epoce wojen napoleońskich, całe Wielkie Księstwo Finlandzkie i przyległy doń archipelag Wysp Alandzkich znalazły się w granicach Imperium Rosyjskiego⁵. Chcąc pozyskać społeczność tej ważnej strategicznie krainy, car Aleksander I nadał jej szeroką autonomię (parlament, rząd, sądownictwo, wojsko, granica celna z Imperium), jak też włączył w administracyjne granice Księstwa te ziemie fińskie, które Rosja podbiła w XVIII w.⁶

Na mocy „niezawisłej” decyzji parlamentu fińskiego car przyjął tytuł Wielkiego Księcia Finlandii, co symbolizowało unię personalną rosyjsko-fińską.

² *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszcak, Warszawa 1984, dok. 169, s. 360–362.

³ „Niedługo już, a będziemy świadkami zwycięstwa komunizmu na całym świecie, będziemy świadkami powstania Światowej Federacyjnej Republiki Rad”. *Trzecia, Komunistyczna Międzynarodówka*, w: W. Lenin, *Dzieła wszystkie...*, t. XXXVIII: *Marzec–czerwiec 1919*, Warszawa 1988, s. 223.

⁴ Stwierdzenie pierwszego komisarza ludowego spraw zagranicznych RSFRR Lwa Trockiego – według: I. Zalkind, *Iz pierwszych miesięcy Narodnego Komissariatu po Inostrannym Dielam*, „*Mieżdunarodnaja żyzn*” 1922, nr 15, s. 60–61.

⁵ Zabór ten sankcjonował traktat pokojowy zawarty między Rosją a Szwecją 17 IX 1809 r. w Haminie (Fredrikshamn).

⁶ Zamieszkiwane przez Finów oraz narodowości im pokrewne – Karelów, Lapończyków (Saamów, Loparów), Wepsów, Izlorian. Por. A. Rupasow, A. Czistikow, *Sowietsko-finlandzka granica. 1918–1938 gg. Oczierek istorii*, Sankt-Peterburg 2016, s. 6–8.

Natomiast w Turku, a następnie w Helsinkach urzędował jego namiestnik, generał-gubernator, reprezentujący zarówno cara, jak i petersburskie Ministerstwo ds. Finlandii. Z czasem zakres autonomii Księstwa został jeszcze poszerzony, obejmując takie atrybuty, jak równoprawność języka fińskiego w urzędach i oświacie (obok rosyjskiego i szwedzkiego), wprowadzenie marki fińskiej, debit na liberalnych warunkach dla prasy i wydawnictw fińskojęzycznych. Apogeum tego procesu stanowiła reforma ustrojowa z 1906 r., m.in. wprowadzająca w miejsce dotychczasowego przedstawicielstwa stanowego jednoizbowy parlament (Eduskunta), wyłaniany w wyborach powszechnych⁷.

Kwestia realnej niepodległości państwa stanęła na porządku dnia po przewrocie bolszewickim w Rosji, szczególnie w kontekście uchwały II Zjazdu Rad Delegatów z 25 października (6 listopada) „Do robotników, żołnierzy i chłopów!”, głoszącej m.in. że „władza radziecka zapewni [...] wszystkim narodom zamieszkującym Rosję rzeczywiste prawo do samookreślenia”⁸. Jej przesłanie powtórzyła ogłoszona 2 (15) listopada przez Radę Komisarzy Ludowych RSFRR Deklaracja praw narodów Rosji⁹. Choć eksponowała ona bardziej aspekt klasowy niż narodowy, a postulatu niezawisłości nie formułowała w sposób jednoznaczny¹⁰, jednak stwarzała nową przestrzeń dla sił dążących do pełnej niepodległości Finlandii, ośmielała je do podjęcia bardziej zdecydowanych działań emancypacyjnych.

W związku z powyższym 15 listopada Eduskunta przegłosowała uchwałę o przejęciu najwyższej władzy w kraju, a 6 XII 1917 r. uchwaliła Deklarację Niepodległości. Spotkała się ona początkowo z rezerwą mocarstw Ententy, które starały się unikać podejmowania bez udziału Rosji spraw dotyczących kwestii terytorialnych jej byłego Imperium. Natomiast z uznaniem fińskiej niepodległości pośpieszyła Rada Komisarzy Ludowych sowieckiej Rosji, licząc iż akt ten stanowić będzie impuls dla miejscowych komunistów i ułatwi im przejęcie władzy w państwie. W uchwale z 18 (31) XII 1917 r. poinformowała, iż wystąpi do Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad o uznanie niezawisłości Finlandii oraz z propozycją powołania fińsko-sowieckiej

⁷ Obszernie zob. B. Szordykowska, *Historia Finlandii*, Warszawa 2011, s. 98 i n.

⁸ „Raboczij i soldat”, 26 X [8 XI] 1917, nr 9 (tłum. według: W. Lenin, *Dzieła wszystkie...*, t. XXXV: *Październik 1917 – marzec 1918*, Warszawa 1988, s. 11). Szerzej w tej kwestii zob. W. Materski, *Przewrót listopadowy 1917 r. w Rosji a hasło bolszewików prawa narodów do samostanowienia*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4, s. 7–28.

⁹ *Diekriety sowietskij własti*, t. I: *25 Oktiabria 1917 g. – 16 marta 1918 g.*, red. G.D. Obiczkin i in., Moskwa 1957, s. 39–41; *Obrazowanije Sojuza Sowietskich Sotsyjalistycznych Respublik. Sbornik dokumentow*, red. S.W. Charmandarian, S.I. Jakubowskaja, Moskwa 1972, dok. 3, s. 21–22.

¹⁰ Jako prawo narodów zniewolonych przez Imperium do wyrwania się z poddaństwa (*raskrieposzczienija*) i zamienienia go na „dobrowolny i uczciwy związek narodów Rosji [bowiem] jedynie w rezultacie takiego związku robotnicy i chłopi narodów Rosji mogą zostać spojeni w jednolitą siłę rewolucyjną”. *Ibidem*.

międzyrządowej komisji specjalnej celem „wypracowania tych kroków praktycznych, które wynikają z oddzielenia się Finlandii od Rosji”¹¹.

Referując tę sprawę na posiedzeniu Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad 22 XII (4 I) 1917 r., komisarz ludowy ds. narodowości Józef Stalin stwierdził, iż Rada Komisarzy „nie mogła inaczej postąpić, gdy naród domaga się niezawisłości”. Zaznaczył zarazem, iż o niezawisłości państwa poinformowali bolszewików nie „robotnicy i socjaldemokraci”, ale fińska burżuazja, co jest „tragedią fińskich proletariuszy”, którzy jednakże wkrótce przezwyciężą „brak zdecydowania i niezrozumiałe trudności [...] wyrwą z rąk fińskiej burżuazji swą niezawisłość”¹². Komitet podjął na tymże posiedzeniu decyzję o uznaniu państwowości Finlandii, którą 15 (28) I 1918 r. potwierdził III Ogólnorosyjski Zjazd Rad¹³.

W wyniku sporu politycznego o przyszłość kraju między fińskimi socjaldemokratami a siłami centroprawicowymi, intensywnie podsycanego przez bolszewików, doszło do podjęcia próby przewrotu rewolucyjnego. W początkach stycznia 1918 r. wybuchła krótkotrwała, ale bardzo krwawa wojna domowa między kontrolującymi południe państwa siłami lewicowymi¹⁴ a rządem fińskim administrującym jego północą. Obóz pracy do rozwiązań ustrojowych na wzór sowiecki, zwany „czerwonymi”, wyszedł z niej pokonany. Zwycięstwo nad nim fińscy „biali” zawdzięczali efektywnemu wsparciu wojsk niemieckich, które m.in. umożliwiło przeciwdziałanie próbom umocnienia się bolszewików w Karelii Wschodniej i na Półwyspie Kolskim. Porozumienie z Niemcami opłacono uzależnieniem kraju, m.in. zgodą na szereg baz wojsk Ober-Ostu¹⁵.

Zakres sporów terytorialnych dotyczył przede wszystkim strategicznego Przesmyku Karelskiego z miastem Viipuri (Wyborg), w dalszej kolejności – Karelii Wschodniej i rejonu Petsamo (Pieczenga) u ujścia rzeki Petsamo (Pieczengi) do Morza Barentsa oraz części wschodniego i północno-wschodniego brzegu jeziora Ładoga¹⁶. Dla bolszewików istotą żądań terytorialnych pod adresem Helsinek był przede wszystkim wzgląd strategiczny: możliwość skutecznej kontroli Zatoki Fińskiej, oddalenie granicy od stołecznego Piotrogradu, a na wschodzie – wyjście na Morze Białe, ubezpieczające Archangielsk, oraz na Morze Barentsa, ubezpieczające Murmańsk, a w aspekcie gospodarczym (tranzytowym) bezpośrednia granica z Norwegią.

¹¹ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. I, Moskwa 1957, dok. 39, s. 71.

¹² J. Stalin, *O niezawisłości Finlandii*, w: idem, *Soczinienija*, t. IV: *Nojabr' 1917–1920*, Moskwa 1947, s. 22–24.

¹³ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. I, dok. 55, s. 93–94.

¹⁴ Które pod koniec stycznia ogłosiły powstanie Fińskiej Socjalistycznej Republiki Robotniczej i powołały rząd – Radę Ludową z Kullervem Mannerem jako premierem.

¹⁵ Ober-Ost – Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten, Oberbefehlshaber Ost (Naczelne Dowództwo Armii Cesarstwa Niemieckiego na froncie wschodnim).

¹⁶ Por. I. Jääts, *East Narva and Petserimaa*, w: *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*, ed. T. Forsberg, Aldershot 1995, s. 188–201; T. Forsberg, *Karelia*, w: *Contested Territory...*, s. 202–223.

Determinacja bolszewików w tym względzie wydawała się w odniesieniu do pierwszych lat po przewrocie nieracjonalna. Bezwarunkowym priorytetem sowieckiego państwa/ partii było bowiem w tym czasie poszerzanie rewolucji, ogarnięcie nią sąsiednich państw, a następnie co najmniej całego kontynentu¹⁷. Rozgraniczenie z małymi państwami sąsiednimi miało co najwyżej doraźny, taktyczny charakter; w wypadku Finlandii – zabezpieczenia skrzydła Armii Czerwonej, pracy na zachód z „bratnią pomocą” proletariatu europejskiemu. Niemniej bolszewicy mimo tak postrzeganych celów zasadniczych starali się realizować program terytorialny maksimum, unikać precedensowych ustępstw nawet w sprawach drobnych.

W zasadzie nie było sporu, by granica między Finlandią a Sowietami przebiegała zgodnie z przedwojennym rozgraniczeniem ziem Wielkiego Księstwa Finlandzkiego z Imperium. Drobne korektury, których w stosunku do niej domagały się strony, mogły być przedmiotem ewentualnych negocjacji. Natomiast poważny, konfliktowy problem stwarzała sprawa Petsamo (Pieczengi), w 1864 r. uznanej za część terytorium Wielkiego Księstwa Finlandzkiego. Z problemem tym miała zmierzyć się wspólna Podkomisja Specjalna ds. Demarkacji Granicy, działająca w ramach dwustronnej Komisji Porozumiewawczej¹⁸. Uzgodnienie w tej kwestii zapadło pod koniec 1917 r., gdy wiele wskazywało, iż w Finlandii do władzy dojdą miejscowi „czerwoni”. Zdołano nawet powołać część fińską Komisji, ale wybuch fińskiej wojny domowej wstrzymał jej instytucjonalizację.

W styczniu 1918 r. we wsi Kalevala (Uhtua) w Karelii grupa fińskich „czerwonych” wystąpiła z apelem o utworzenie autonomicznej Republiki Karelskiej¹⁹. Powołany przez nich rząd – Rada Pełnomocników Ludowych (*Suomen kansanvaltuuskunta*) – sformował nową komisję ds. rozgraniczenia, która miała zrealizować zawarte w podpisanym niedługo później, 1 marca, układzie „O przyjaźni i braterstwie”²⁰ uzgodnienie o rozdziale terytoriów spornych. Podpisany niemal w przededniu zawarcia traktatu brzeskiego dokument miał niejako zablokować jego ewentualne niekorzystne dla bolszewików zapisy w kwestii granic. Co zadziwiające, zawarto go w warunkach, gdy od dwóch miesięcy formalnie rzecz biorąc, Rada Komisarzy Ludowych *de iure* uznawała prawomocny rząd Finlandii.

¹⁷ Szeroko w tej kwestii zob. M. Mirowski, *Rewolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013.

¹⁸ *Dokumenty wnieśli polityki SSSR...*, t. I, dok. 56, s. 94; A. Rupasow, A. Czistikow, op. cit., s. 8–9.

¹⁹ A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj 1920–21–22 gg.*, Moskwa 1924, s. 95.

²⁰ Art. 17 „Traktatu między republikami socjalistycznymi Rosyjską i Finlandzką”, w: Ju.W. Klucznikow, A.S. Sabanin, *Międzynarodnaja polityka nowiejszego wriemieni w dogoworach, notach i dieklaracyiach*, cz. 2, Moskwa 1926, s. 120–121. Dokument ze strony rosyjskiej podpisał osobiście Lenin, ze strony fińskich „czerwonych” – przewodniczący Socjaldemokratycznej Partii Finlandii Edvard Gylling i szef Rady Pełnomocników Oskari Tokoi.

Zgodnie z art. 15 porozumienia z „czerwonymi” Finami rozgraniczenie obu państw wyglądać miało w sposób następujący: „linią biegnącą od Korvainturi, znajdującego się na obecnej granicy rosyjsko-finlandzkiej, prosto do źródeł rzeki Pieczengi (Petsamo), odtąd według wschodniego działu wodnego rzeki Pieczengi (Petsamo), przez Zatokę Motowską (Muotkofjord) i Półwysep Rybaczij Nos linią prostą wychodząc na brzeg Oceanu Lodowatego w okolicach Zubowa (Supuski)”.

Passusem bez precedensu był fragment art. 15 tego dokumentu, warunkujący ważność określonego w nim przebiegu rozgraniczenia obu państw, „o ile wyrazi na nie zgodę miejscowa ludność w gwarantującym swobodę wypowiedzi plebiscycie”. Stwarzał on formalną podstawę do wszelkich manipulacji, tak charakterystycznych już dla pierwszych miesięcy władzy sowieckiej. Niezależnie od tego aspektu sens porozumienia można sprowadzić do najistotniejszej z punktu widzenia walorów strategicznych, obronnych konstatacji, iż sowiecka Rosja miała zatrzymać Fort Ino (art. 16), ale zrzec się pretensji do rejonu Petsamo (na zachód od rzeki Petsamo) wraz z niezamarzającym portem na jego północy (art. 15).

Dokument zawierał opis rozgraniczenia daleki od precyzji, ale ważny był walor propagandowy faktu podpisania porozumienia, a nie jego treść. Z pewnością dla bolszewików, a zapewne też dla ściśle od nich uzależnionego rządu Fińskiej Republiki Socjalistycznej, przyszłość jawiła się jako zjednoczenie na bazie „klasowego braterstwa”. Plany te pokrzyżowała skuteczna interwencja wspierających Karelów „ochotników fińskich”. Walki trwały do 15 marca, kiedy fińska Gwardia Czerwona i współdziałający z nią bolszewicy wycofali się z części terytorium Karelii Wschodniej. Klęska „czerwonych” skutkowałą uznaniem porozumienia w kwestii rozgraniczenia za niebyłe.

Pod koniec marca 1918 r. Tymczasowy Zarząd Karelii²¹ zwołał do Kalevali zjazd delegatów obwodu karelskiego, w którym wziął także udział oficjalny przedstawiciel rządu Finlandii. Powołany na zjeździe Komitet Wschodniej Karelii uchwalił rezolucję o jej oddzieleniu od Rosji i przeprowadzeniu plebiscytu w kwestii przyłączenia do Finlandii²². 25 marca utworzono Rząd Tymczasowy Karelii, określaną też jako Rząd Republiki Uhtua²³. Administracja Uhtua faktycznie obejmowała tylko część spornego terytorium, podczas gdy większość pozostawała pod kontrolą Rady Pełnomocników Ludowych.

Pogłębił się w tym czasie konflikt wokół Fortu Ino. Bolszewicy co prawda nie domagali się wprost oddania go Rosji sowieckiej, ale nie wycofali swojej załogi. Utrzymywali ją tam nieprzerwanie, mimo iż zgodnie z literą traktatu brzeskiego twierdza miała wrócić do Finlandii²⁴. W kwestii tej już wcześniej,

²¹ Tymczasowy Zarząd Karelii utworzony został w guberni archangielskiej w lipcu 1919 r., w okresie kontrolowania tych terytoriów przez interwencyjne wojska Ententy.

²² A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj...*, s. 96.

²³ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, Moskwa 1958, s. 755.

²⁴ Niewielką załogę mogli w nim bolszewicy pozostawić tylko do momentu, gdy pokrywa lodowa umożliwi ewakuację twierdzy drogą morską (traktat brzeski, art. VI). *Prawo*

wiosną 1918 r. interweniowały Niemcy²⁵. Władze bolszewickie dowodziły wówczas, iż Ino obsadza nie Armia Czerwona, lecz „czerwoni” Finowie.

W kwietniu 1918 r. centrum bolszewickie podjęło decyzję o połączeniu ośmiu guberni północno-zachodnich w Związek Komun Obwodu Północno-Zachodniego, obejmujący też sporne z Finlandią terytoria guberni ołonieckiej i archangielskiej. Posunięcie to miało usprawnić administrację, ale zapewne też dowodzenie siłami zbrojnymi, choć traktat brzeski praktycznie wykluczył bieżące niebezpieczeństwo wznowienia walk z Niemcami.

Natomiast władze fińskie („biali”) w coraz silniejszym wiązaniu się z Niemcami upatrywały szanse włączenia w granice państwa rejonu Petsamo i Karelii Wschodniej. Tytuł do ich przejęcia uzasadniano przede wszystkim argumentacją historyczną. Przypominano, iż w momencie aneksji ziem fińskich przez Rosję mieszkańcy północnej Finlandii mieli dostęp nie tylko do Morza Barentsa, ale też Oceanu Arktycznego, zajmowali się rybołówstwem. Utracili te możliwości w 1826 r. w wyniku układu Rosji z Norwegią. Wskazywano niezrealizowaną obietnicę cara Aleksandra II z 1864 r. ponownego umożliwienia Finom bezpośredniego wyjścia na Ocean Arktyczny²⁶.

W okolicznościach, gdy zdawało się, iż rewolucja obejmie również Finlandię, fakty te przypomniał komisarz „czerwonych” Finów w rejonie Petsamo Yrjö Sirola. Pod hasłem przejścia do realizacji tej obietnicy w rejonie Petsamo zorganizował się wspierany przez Helsinki ruch społeczny, na którego czele stanął dr Thorsten Renvall, brat spikera fińskiego Senatu Heikki Renvalla. W maju stuosobowy oddział Renvalla i ochotnicy z Finlandii opanowali rejon, co Ententa uznała za poważne zagrożenie z uwagi na możliwość zainstalowania w porcie Petsamo bazy niemieckich okrętów podwodnych. Po wymianie ognia zarówno z oddziałem marynarzy brytyjskich z pobliskiego Murmańska, jak i interweniującymi czerwonoarmistami ochotnicy fińscy wycofali się do Finlandii. Brytyjczycy niejako w zamian zadeklarowali, iż w przyszłości nie będą kwestionować fińskich praw do rejonu Petsamo²⁷.

Pod pretekstem wypracowania wspólnej interpretacji ustaleń traktatu brzeskiego w sierpniu 1918 r. doszło w Berlinie do rozmów sowiecko-fińskich²⁸.

międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, oprac. L. Gelberg, t. II, Warszawa 1958, dok. 10, s. 17.

²⁵ Por. *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. I, dok. 98, s. 217–218, dok. 103, s. 221.

²⁶ Miał to być wyraz wdzięczności za zgodę na wyłączenie z Wielkiego Księstwa Finlandzkiego i przekazanie Rosji fabryki brojeniowej u ujścia rzeki Rajajoki. Według: T. Polvinen, *Venäjän Vallankumous ja Suomi 1917–1920*, t. II: *Toukokuu 1918 – joulukuu 1920*, Porvoo 1971, s. 24.

²⁷ H. Ignatius, K. Soikkeli, *La guerre d'indépendance en Finlande en 1918*, Helsingfors 1925, s. 233–236; <http://www2.hs.fi/klik/alkuluku/tietokirjat/valkoinensuomalainen9911.html> (dostęp: 18 IX 2017).

²⁸ Delegacji fińskiej przewodniczył były pełnomocnik rosyjskiego Rządu Tymczasowego ds. Finlandii Carl Enckell, sowieckiej – członek Biura Zagranicznego KC SDPRR(b) w Sztokholmie Waclaw Worowski.

Finowie oczekiwali wsparcia dyplomatycznego ze strony gospodarzy, ale ci wprost stwierdzili, iż liczą na ich „elastyczność” w rokowaniach z bolszewikami²⁹. Tymczasem opracowana przez Komisję pod przewodnictwem Carla Enckella fińska propozycja porozumienia była dość daleka od kompromisu. Zgodnie z nią cały sporny rejon Petsamo miał być włączony do Finlandii, a łącząca go z Murmańskiem linia kolejowa zostać zinternacjonalizowana. Przedstawiona przezeń już na pierwszym posiedzeniu konferencji linia rozgraniczenia pozostawiała po stronie Finlandii półwysep Kola, Wyspy Solowieckie, miała biec w kierunku południowym do jeziora Onega, dalej południowym brzegiem łączącej je z jeziorem Ładoga rzeki Świr i stąd ku Zatoce Fińskiej. Poza argumentacją etniczną przywołano też gospodarczą i względy bezpieczeństwa – konieczność maksymalnego skrócenia granicy lądowej z Rosją³⁰. Były one nie do przyjęcia dla delegacji sowieckiej nastawionej bardziej na rozpoznanie sytuacji niż osiągnięcie rzeczywistego porozumienia.

Z kolei dla delegacji fińskiej nie do przyjęcia okazała się propozycja, by o przynależności wszystkich terytoriów spornych decydowano na podstawie zasady samookreślenia ludności – a to w obawie, by nie stwarzać precedensu, który następnie może być użyty w stosunku do Wysp Alandzkich, o zdecydowanej większości ludności szwedzkojęzycznej. Nie zgodziła się też, by za ustępstwa w rejonie Petsamo oddać Rosji sowieckiej sięgającą po Viipuri (Wyborg) część Przesmyku Karelskiego³¹. Wysunięty z kolei przez Enckella fiński wariant kompromisu – Karelia Wschodnia i półwysep Kola w zamian za położony na półwyspie Inoniemi na Przesmyku Karelskim Fort Ino, trudno uznać za propozycję rzeczywiście zmierzającą do porozumienia³².

Trzytygodniowe obrady, moderowane przez wiceszefa resortu spraw zagranicznych (*Unterstaatssekretär*) gospodarzy, Wilhelma von Stumma, nie doprowadziły do zbliżenia stanowisk. Po wielokrotnej wymianie tych samych argumentów na wniosek Worowskiego obrady zawieszono, bez określenia terminu ich wznowienia (*sine die*)³³.

Politykę ścisłego związania Finlandii z Niemcami miała symbolizować swego rodzaju unia dynastyczna. 9 X 1918 r. parlament ogłosił Finlandię królestwem (*Suomen kuningaskuntahanke*), na którą to godność wskazano Friedricha Karla von Hessen-Kassel, szwagra cesarza Wilhelma II. Do koronacji nie doszło, jako że zanim przyszły monarcha zdołał przybyć do Finlandii, rewolucja w Niemczech obaliła cesarza, a wojna dobiegła końca. Orientacja na Niemcy straciła sens. Do momentu zwołania parlamentu władzę zwierzchnią przejął regent, przewodniczący Senatu Pehr Evind Svinhufvud.

²⁹ W.M. Chołodkowskij, *Finlandija i Sowietskaja Rossija 1918–1920*, Moskwa 1975, s. 47–48.

³⁰ W.W. Worowskij, *Statji i materialy po woprosam wnieszniej politiki*, Moskwa 1959, s. 147–150.

³¹ W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 50–51.

³² Ibidem, s. 52.

³³ N.P. Żukowskij, *Posoł nowego mira*, Moskwa 1978, s. 142–143.

Po kapitulacji Niemiec na funkcji regenta zmienił go dowódca fińskiej tzw. Białej Armii, monarchista gen. Carl Mannerheim.

Dopiero po ostatecznym wycofaniu wojsk niemieckich, w warunkach wolnych wyborów (kwiecień 1919 r.) do władzy w Finlandii doszły siły anty-monarchistyczne, które w lipcu 1919 r. przyjęły konstytucję wprowadzającą republikę parlamentarną. Porażka monarchistów, zwolenników zdecydowanej polityki wobec Sowieców, stwarzała podstawę do rozpoczęcia kursu normalizacyjnego. Jego podjęciu sprzyjała decyzja Rady Komisarzy Ludowych RSFR z lutego 1919 r. o rozwiązaniu Związku Komun Obwodu Północno-Zachodniego, obejmującego części Karelii, do których aspirowała Finlandia.

Nowy, centrowy rząd fiński musiał zmierzyć się z szeregiem problemów, które przyniosła wojna domowa i dokonana przez nią polaryzacja polityczna społeczeństwa. Stał przed zagrożeniem wynikającym z bezpośredniego sąsiedztwa bolszewickiej Rosji, co prawda uwikłanej w konflikty wewnętrzne, ale prącej do „rewolucji proletariackiej” w skali międzynarodowej. Tę dążność uosabiała utworzona w marcu 1919 r. w Moskwie centrala międzynarodowego ruchu komunistycznego – Komintern (III Międzynarodówka). Jednym z jej członków-założycieli była Komunistyczna Partia Finlandii, co prawda nieliczna, ale stwarzająca samym faktem swego istnienia formalny parawan dla ewentualnej interwencji Armii Czerwonej³⁴. W tak trudnej sytuacji przyszło młodej Republice zabiegać o wytyczenie i ustabilizowanie granic państwa, w tym przynależności spornych ze Szwecją Wysp Alandzkich³⁵ oraz newralgicznej granicy z Rosją.

Od 24 IV 1919 r., gdy twierdzą Ino otoczyły wojska fińskie, groził ponowny wybuch wojny. Ostatecznie 14 maja bolszewicy i „czerwoni” opuścili Ino, podpalając przedtem zabudowania drewniane oraz wysadzając część stanowisk artyleryjskich i umocnień³⁶. Incydent z przekazaniem twierdzy Ino został na tym wyczerpany, ale brak porozumienia w kwestii rozgraniczenia wywoływał kolejne sytuacje konfliktowe. Dochodziło do szeregu groźnych incydentów, nawet ostrzału artyleryjskiego przez Zatokę Fińską³⁷, czy wrogich manewrów floty u wybrzeży, połączonych z próbami desantu³⁸.

³⁴ Utworzona w Moskwie w 1918 r. przez kilku działaczy lewego skrzydła Socjaldemokratycznej Partii Finlandii (Suomen Sosialidemokraattinen Puolue; „czerwonych”), którzy po zakończeniu wojny domowej uciekli do Rosji – m.in. Otto Kuusinen.

³⁵ Archipelag na Morzu Bałtyckim, u wejścia do Zatoki Botnickiej, zamieszkały przez ludność szwedzkojęzyczną, przyłączony po wojnach napoleońskich do Rosji. Na podstawie paryskiego traktatu pokojowego z 1856 r. Alandy zostały zdemilitaryzowane, czego jednak Rosja nie przestrzegała, utrzymując na wyspach garnizon wojskowy i rozbudowując fortyfikacje.

³⁶ A.I. Dawidienko, *Siestrorieck. Oczerki po istortii goroda*, Leningrad 1962, s. 111–112. Finlandia zgodnie z traktatem pokojowym sama miała te fortyfikacje zniszczyć.

³⁷ Ze strony rosyjskiej – z fortów Krasnaja Gorka i Ino (Nikołajewskij), współtworzących tzw. Pozycję Kronsztadzka (Twierdza Morska Imperatora Piotra Wielkiego), ze strony fińskiej – z Peski (ros. Pumała).

³⁸ Por. *Dokumenty wniezionej politiki SSSR...*, t. II, dok. 112 i *post linea*, s. 169–171.

Skomplikowała się sytuacja także na północy kraju, w związku z wejściem na terytorium guberni łońskiej, do której części pretendowała Finlandia, z jednej strony oddziałów Armii Czerwonej, z drugiej zaś „białych” wojsk rosyjskich i wspierających je brytyjskich oddziałów interwencyjnych gen. Charlesa Maynarda³⁹. Przeciw reakcji Sprzymierzonych na wprowadzenie do regionu wojsk fińskich ostrzegał delegat Finlandii na konferencji pokojowej w Paryżu Carl Enckell. Zdecydowano więc zastosować wariant „ochotników”, którzy „spontanicznie” przeszli granicę, by wesprzeć powstanie Karelów domagających się prawa do samostanowienia, czyli przyłączenia do Finlandii. Na posunięcie to konferencja paryska nie zareagowała, natomiast protest wystosował Komisarjat Ludowy Spraw Zagranicznych RSFRR⁴⁰. Z kolei w imieniu delegacji amerykańskiej na konferencję w Paryżu wsparcia akcji fińskiej udzielił szef Food Administration Herbert Hoover, określając ją jako bardzo ważną dla umożliwienia rozszerzenia na Karelię akcji pomocy humanitarnej głodującym⁴¹.

Na posiedzeniu fińskiego parlamentu 22 maja, na którym omawiano akcję „ochotników” w Karelii, wiceminister spraw zagranicznych Rafael Waldemar Erich oświadczył, iż „Finlandia przedstawi Rosji rachunek za straty spowodowane wojną [od 1914 r. poczynając – W.M.]. Ich rozmiar może być skompensowany jedynie przyłączeniem do Finlandii terytorium Wschodniej Karelii i Pobrzeża Murmańskiego (Półwyspu Kolskiego)”⁴².

Z ofertą pośrednictwa w sprawie zakończenia wojny fińsko-sowieckiej wystąpiły Niemcy. 25 maja komisarz ludowy spraw zagranicznych Gieorgij Cziczeryn poinformował, iż została ona przyjęta. Do końca maja tzw. Biała Armia gen. Mannerheima wyparła resztki oddziałów sowieckich z Karelii Wschodniej, która w całości znalazła się pod kontrolą rządu fińskiego.

Bardzo napięta sytuacja w stosunkach wzajemnych uległa złagodzeniu po kwietniu 1919 r., w następstwie zmiany rządu w Finlandii. Nowy premier Kaarlo Castrén z Narodowej Partii Postępowej (Kansallinen Edistyspuolue) okazał się zwolennikiem doprowadzenia do kompromisu w konflikcie z bolszewikami i skupienia uwagi rządu na pilnych sprawach wewnętrznych. Bezzwłocznie wydał zakaz rekrutowania i stacjonowania na terytorium Republiki rosyjskich oddziałów „białych”.

Decyzję tę odczytano w Moskwie jako wygaśnięcie niebezpieczeństwa zaatakowania Piotrogradu od strony Finlandii, co było bardzo istotne w kontekście trwającej wojny z Rzeczpospolitą. W związku z nią Komisarjat Ludowy Spraw Zagranicznych RSFRR zwrócił się do republik bałtyckich o rozpoczęcie rokowań pokojowych, zapewniając zarazem, iż nie żywi w stosunku do nich „żadnych agresywnych zamiarów”⁴³.

³⁹ Szerzej zob. C. Maynard, *The Murmansk Venture*, London 1928.

⁴⁰ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. II, dok. 103, s. 161–162.

⁴¹ W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 79.

⁴² Cyt. za: A.B. Szykorad, *Finlandia–Rossija. Tri niezwiestnyje wojny*, Moskwa 2006, s. 18.

⁴³ Por. „Izwiestija”, 13 IX 1919, nr 203.

W lipcu 1919 r. na posiedzeniu Komisji Bałtyckiej podczas paryskiej konferencji pokojowej Enckell przedstawił memorandum rządu fińskiego w kwestii Karelii Wschodniej. Wyjaśniano w nim, iż akcja fińskich „ochotników” ma przede wszystkim charakter humanitarny, wsparcia miejscowej ludności, domagającej się przyłączenia do Finlandii, żywnością i potrzebną jej do obrony przed bolszewikami i „białymi” Rosjanami bronią i amunicją. Zwracano się o zgodę *ex post* Ententy na wzięcie w obronę „pokrewnych Finom plemion”, bez przesądzania przynależności terytorialnej Karelii Wschodniej, pozostawiając tę kwestię do decyzji Sprzymierzonych. Mimo wsparcia tak sformułowanej prośby przez delegatów Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Włoch, sprzeciw delegata Francji zdecydował, iż Komisja Bałtycka nie zajęła wobec niej stanowiska. Zastosowano się więc do generalnej wytycznej paryskiej konferencji pokojowej (a następnie – Rady Ambasadorów), by spraw dotyczących byłego Imperium Rosyjskiego nie podejmować dopóty, dopóki nie zostanie w Rosji utworzony prawowity rząd, którego delegacja będzie mogła wziąć udział w podejmowaniu tych decyzji⁴⁴.

Wstrzeźliwość Sprzymierzonych wobec postulatów Finlandii w kwestii Karelii, obawa władz fińskich przed konsekwencjami podejmowania działań niemających ich poparcia zapewne wpłynęły na stopniowe wycofanie się z akcji „ochotników”. Nie bez znaczenia była porażka jej zwolennika gen. Mannerheima w wyborach prezydenckich. W początkach sierpnia 1919 r. ostatnie oddziały „ochotników” zostały wycofane; akcja w guberni ołonieckiej dobiegła końca. Nowej nie należało się spodziewać, zważywszy iż – jak wyżej wspomniałem – w wyniku wyborów parlamentarnych do władzy w Finlandii doszedł koncyliacyjnie nastawiony i do Szwecji, i do bolszewików gabinet koalicji Narodowej Partii Postępowej i agrarystów (Maalaisliitto) z premierem Juho Vennolą. Pod jego adresem napłynęła z Moskwy w początkach września oferta rozpoczęcia rokowań w kwestii normalizacji stosunków wzajemnych. Była ona zbliżona w treści do wyżej wspomnianych ofert pod adresem Rygi, Tallina i Kowna, ale rozbudowana o akapity przypisujące Finlandii agresywne zamiary wobec sowieckiej Rosji, składająca na nią odpowiedzialność za liczne incydenty zbrojne, z bombardowaniami lotniczymi „pokojowo nastawionej ludności” włącznie⁴⁵.

Tak zredagowana oferta miała charakter wyraźnie propagandowy (tactyczny), a nie merytoryczny. Pozbawiona propozycji konstruktywnych rozwiązań miała na celu przede wszystkim wzmocnienie tych sił opozycji fińskiej, które kwestionowały dotychczasową politykę w kwestii Karelii, w szczególności Socjaldemokratycznej Partii Finlandii i Organizacji Młodzieży Robotniczej. Ten aspekt propozycji sowieckiej, kierowanej niejako nad głowami rządzących bezpośrednio do „szerokich mas ludowych” celem pobudzenia w nich nastrojów prosowieckich, został z miejsca rozpoznany – stąd daleko idąca

⁴⁴ W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 83–84.

⁴⁵ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 159, s. 244–245.

rezerwa wobec niej, odwlekanie odpowiedzi do decyzji parlamentu. Tylko fińscy socjaldemokraci opowiedzieli się za bezzwłocznym przystąpieniem do rokowań, nie zważając na uwłaczającą formę propozycji. Nie bez znaczenia były zapewne sondaże przeprowadzone w tej kwestii przez dyplomatów fińskich w państwach Ententy, które wykazały, iż unormowanie przez Finlandię stosunków wzajemnych z bolszewikami zostałoby odebrane jako wyłom w polityce Sprzymierzonych wobec kwestii rosyjskiej⁴⁶. Ostatecznie, po burzliwej debacie parlamentarnej w połowie października 1919 r. propozycję przystąpienia do rokowań normalizacyjnych z bolszewikami postanowiono pozostawić bez odpowiedzi⁴⁷. Nie ugięto się zarazem pod naciskami, by Finlandia włączyła się do przygotowywanego uderzenia na Piotrogród, planowanego na jesień 1919 r. głównie siłami „białych” Rosjan⁴⁸.

Natomiast podjęta przez państwa bałtyckie i Polskę próba utworzenia wspólnego frontu dyplomatycznego wobec sowieckiej Rosji, równoczesnego podpisania z nią traktatów normalizacyjnych nie powiodła się. Na obradującej w styczniu 1920 r. konferencji tej grupy państw w Helsinkach ujawniły się zbyt daleko idące rozbieżności – tak w kwestii stosunku do bolszewików, jak i pomiędzy państwami regionu, w szczególności Polską i Litwą⁴⁹.

Ważny wpływ na dalszy bieg sprawy fińsko-sowieckiego sporu terytorialnego miało niepowodzenie podjętej w styczniu 1920 r. ofensywy Białej Armii Północno-Zachodniej gen. Nikołaja Judenicza na Piotrogród i Psków. Ustupający z rejonu Petsamo „biali”, nie chcąc by znalazł się pod władzą bolszewików, zdecydowali o przekazaniu go Finom. Co charakterystyczne, interwencja sowiecka w tej kwestii nie dotyczyła całej akcji przejęcia rejonu, ale dwu wschodniokarelskich parafii (gmin) zamieszkiwanych w przeważającym stopniu przez wyznającą prawosławie ludność fińską – Repoli (Rieboły) i Porajärvi (Porosozierska), na których terenie znalazły się resztki rozbitych oddziałów „białych” (gen. Władimira Skobielićyna)⁵⁰. Warto podkreślić, że interweniujący w tej kwestii Cziczeryn stwierdził, iż jeśli Helsinki wstrzymają się od jakichkolwiek form poparcia dla rozbitych oddziałów „białych” i wyrażą zgodę na bezzwłoczne rozpoczęcie sowiecko-fińskich rokowań pokojowych, „ich przebieg będzie znacznie korzystniejszy dla Finlandii”⁵¹.

W sumie mimo dramatycznego „epizodu karelskiego” rosyjskiej wojny domowej Helsinki w stosunkach z Moskwą starały się, podobnie jak Warszawa

⁴⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, Russia*, vol. II, Washington 1934, s. 715–716.

⁴⁷ W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 127–133.

⁴⁸ W.P. Coates, Z.K. Coates, *Armed Intervention in Russia 1918–1922*, London 1935, s. 186–188.

⁴⁹ Obszernie w tej kwestii zob. A. Skrzypek, *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972, s. 53–57.

⁵⁰ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 257 i post lineą, s. 393–395.

⁵¹ *Ibidem*, s. 394.

w stosunkach z bolszewikami, utrzymywać stan „ni wojny, ni pokoju”⁵². Analogię tę da się poszerzyć, bowiem tak jak wsparcie Polski dla „białej” Rosji (gen. Antona Denikina) mogło w tym czasie doprowadzić do upadku bolszewików⁵³, tak wsparcie przez wojsko fińskie ofensywy Białej Armii Północno-Zachodniej gen. Judenicza na Piotrogród mogło przynieść podobny skutek⁵⁴.

Jak już wspomniałem, na demagogicznie sformułowaną ofertę rokowań pokojowych z września 1919 r. władze fińskie nie zareagowały. Natomiast konsekwentnie unikały otwartego konfliktu, nie przeciwdziałały umacnianiu się w Karelii „czerwonych” i patronujących im bolszewików, którzy po rozbiciu Białej Armii Północno-Zachodniej do marca 1920 r. zajęli większość terytorium Karelii, do którego aspirowała Republika Finlandii.

Ponowiona w innych okolicznościach przez Cziczierina oferta rozpoczęcia rokowań normalizacyjnych tym razem została przez Helsinki podjęta. W dwu kolejnych notach domagano się jednak jako ich warunku wstępnego zobowiązania, iż wojska sowieckie nie przekroczą linii wyznaczonej przez kolej murmańską i uszanują prawo ludności Karelii Wschodniej do samostanowienia⁵⁵. Warunki te zostały odrzucone ponownie wraz ze zwróceniem uwagi, iż w kwestii Wysp Alandzkich zasady samostanowienia nie przestrzega sama Finlandia⁵⁶.

Stan zawieszenia fińsko-rosyjskiego konfliktu o przynależność Karelii utrzymywał się do maja 1920 r., gdy po opanowaniu sytuacji na frontach wojny domowej Armia Czerwona przeszła na froncie wojny z Polską do kontrofensywy.

Zarazem fińscy „czerwoni”, wspierani przez „ochotników” bolszewickich, rozpoczęli operację wypierania ze spornych ziem administracji Rządu Tymczasowego Karelii. Akcją tę oprotestowało fińskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, zwracając zarazem uwagę na bezwzględne postępowanie interwentów z miejscową ludnością⁵⁷. Odpowiadając na jego notę, komisarz Cziczierin stwierdził, iż „żadne umowy ani zobowiązania międzynarodowe

⁵² Termin funkcjonujący od listopada–grudnia 1917 r., kiedy to taką taktykę przyjął Lew Trocki, główny negocjator sowiecki w pierwszej fazie rokowań rozejmowych z państwami centralnymi w Brześciu.

⁵³ Obszernie w tej kwestii zob. A. Denikin, *Kto spał sowietskiju włast’ ot gibieli*, Moskwa 1991 (reprint).

⁵⁴ *Judenicz pod Piotrogradom. Iz białych miemuarow*, Leningrad 1927, s. 207–208. Gorącym zwolennikiem przystąpienia Finlandii do interwencji był dowódca armii i kandydat na prezydenta, gen. Carl Mannerheim. Por. C.G.E. Mannerheim, *Erinnerungen*, Zürich–Freiburg i. Br. 1952, s. 262–265. To wstrzymanie się Helsingów od udziału w interwencji nawet historiografia sowiecka oceniała jako ważny czynnik przetrwania władzy sowieckiej. Zob. np.: W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 147.

⁵⁵ *Dokumenty wniesniej politiki SSSR...*, t. II, *post linea* dok. 272, s. 413.

⁵⁶ *Ibidem*, dok. 272, s. 411.

⁵⁷ „Lzwiestija”, 27 V 1920 (radiotelegram ministra spraw zagranicznych Rudolfa Holsti z 22 maja).

nie stwarzają faktycznej podstawy dla politycznego zainteresowania Rządu Fińskiego Wschodnią Karelią”, a więc Rada Komisarzy Ludowych RSFRR nie czuje się zobowiązana do uzgadniania z Finlandią „kombinacji odnoszących się do tego rejonu” i nie zamierza stwarzać w tej kwestii „jakiegokolwiek precedensu”. Komisarz wyraził zarazem nadzieję, iż w krótkim czasie wszystkie kwestie sporne między obu państwami staną się przedmiotem rozmów⁵⁸. Było to wyraźne ostrzeżenie, że jeśli Finlandia nie przestanie wspierać Rządu Tymczasowego Karelii i nie przystąpi bezzwłocznie do rokowań pokojowych z bolszewikami, skalę „rejonu” i zakres „kombinacji” określą oni sami.

W ślad za tym ostrzeżeniem w rejon Karelii Wschodniej zaczęto dyslokować kolejne oddziały Armii Czerwonej. Interwenujący w tej kwestii zaniepokojony rząd fiński otrzymał odpowiedź, iż nie są to żadne posunięcia wojenne, a jedynie kroki „niezbędne wyłącznie dla podniesienia bezpieczeństwa sowieckich sił zbrojnych” – w domyśle ubezpieczające prawą flankę frontu atakującego Polskę. W tejże nocy zapowiedziano, że w najbliższym czasie zbierze się zjazd rad ludu pracującego Karelii, który zdecyduje o ostatecznej formie związku jej ludności z sowiecką Rosją⁵⁹.

W tych trudnych dla usiłującej uniknąć wciągnięcia w wojnę Finlandii okolicznościach fińscy „czerwoni” przystąpili do akcji nadania sowietyzacji Karelii form instytucjonalnych. Koordynował ją przewodniczący Karelskiego Komitetu Rewolucyjnego, były członek Rady Pełnomocników Ludowych Edvard Gylling. Z zamieszkałych w większości przez Karelów ziem guberni archangielskiej i ołonieckiej utworzono Karelską Komunę Robotniczą – o statusie regionu autonomicznego w ramach RSFRR, ze stolicą w Pietrozawodsku (Petroskoi), będącym zarazem stolicą guberni. W krótkim czasie praktycznie cała Karelia znalazła się pod kontrolą „czerwonych”, czyli *de facto* Moskwy.

Sytuację Finlandii komplikował zaostrzający się spór ze Szwecją o przynależność Wysp Alandzkich, leżących u wybrzeży Finlandii, ale zamieszkałych przez ludność szwedzkojęzyczną, który jako jeden z pierwszych wniesiony został pod arbitraż Ligi Narodów⁶⁰. Zbyt agresywne działania fińskie w Karelii mogły wpłynąć na kształt raportu Komisji *ad hoc* Ligi, która miała przedstawić Radzie uzgodnione rekomendacje w tej kwestii. Było to tym ważniejsze dla Helsinek, że Komisja uznała, iż Rosja bezpośrednio interesuje się takim rozstrzygnięciem sporu, by poprzez demilitaryzację Alandów zapewnić jej swobodną żeglugę w Zatoce Fińskiej⁶¹.

W związku z informacją o podjęciu przez Ligę Narodów kwestii Wysp Alandzkich Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych RSFRR przesłał na

⁵⁸ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 362, s. 545–546.

⁵⁹ *Ibidem*, dok. 401, s. 589.

⁶⁰ W czerwcu 1919 r., a więc jeszcze pod nieobecność w Lidze Finlandii, przyjętej do organizacji dopiero 16 XII 1920 r. „League of Nations Official Journal” 1921, no. 5, s. 250.

⁶¹ A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj...*, s. 17 (15–22).

ręce sekretarza generalnego organizacji Jamesa Erica Drummonda radiodepeszę z oficjalnym protestem. W odczytanym 10 VII 1920 r. na posiedzeniu Rady dokumencie stwierdzano, iż Liga nie jest uprawniona do podejmowania kwestii przynależności Wysp Alandzkich bez udziału w tym rozstrzygnięciu żywotnie nim zainteresowanej Rosji. Delegaci nie podzielili tych zastrzeżeń, uznając, iż sprawa jest zbyt ważna, by z nią zwlekać, natomiast Rosja – „po uregulowaniu swego statusu międzynarodowego” – otrzyma prawo przyłączenia się na równoprawnych zasadach do podjętej decyzji⁶².

Bolszewicy jednakże nie mieli w planach regulowania swego „statusu międzynarodowego”, ale podważanie „statusu międzynarodowego” państw kontynentu poprzez eksport rewolucji do Niemiec, a następnie w skali całego kontynentu. W ramach „zabezpieczania” marszu na Europę „przez trupa Polski” narzucili traktaty pokojowe Estonii⁶³, Litwie⁶⁴ i Łotwie⁶⁵. Pozostała Finlandia, będąca z Sowietami *de facto* w stanie wojny. Podpisanie z nią podobnego nierównoprawnego dokumentu uznano z Moskwy za „jedno z trudniejszych zadań dyplomacji sowieckiej”⁶⁶, jednak konieczne z uwagi na potrzebę zabezpieczenia prawego skrzydła pracy na Polskę Armii Czerwonej.

Rozmowy sowiecko-fińskie w kwestii rozejmu rozpoczęły się w neutralnym Tartu 12 VI 1920 r., a więc w sytuacji międzynarodowej trudnej dla Helsinek⁶⁷. W warunkach, gdy Armia Czerwona przystąpiła do realizacji planu Naczelnego Dowództwa „marszu na Zachód”⁶⁸, by „przez trupa Białej Polski” utorować drogę do „wszechświatowego pożaru”⁶⁹, uznano, iż nie można się od nich dłużej uchylać.

Mimo tych okoliczności fińska oferta w podstawowej sprawie linii demarkacyjnej, a więc będąca zarazem sugestią przyszłego rozgraniczenia z bolszewicką Rosją, nie miała charakteru kapitulancckiego. Przedstawił ją były premier

⁶² „Co zaś dotyczy Rosji, to fakt, iż jej obecny rząd z uwagi na swoją nienormalną sytuację nie uczestniczy w posiedzeniu nie powinien przeszkodzić pozostałym umawiającym się państwom na zajęcie się sprawą”. „League of Nations Official Journal” 1921, no. 5, Special Addition 3, s. 13–14; A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj...*, s. 19–20.

⁶³ Podpisany w Tartu (Dorpat) 2 II 1920 r. *Dokumenty unieszniej politiki SSSR...*, t. II, dok. 229, s. 339–354.

⁶⁴ Podpisany w Moskwie 12 lipca. Ibidem, t. III: *1 ijula 1920 g. – 18 marta 1921 g.*, Moskwa, dok. 12, s. 28–42.

⁶⁵ Podpisany w Rydze 11 sierpnia. Ibidem, dok. 53, s. 101–116.

⁶⁶ Cyt. za: *Istorija unieszniej politiki SSSR*, t. I: *1917–1945 gg.*, red. A.W. Bieriozkin i in., Moskwa 1976, s. 112.

⁶⁷ Delegacją fińską kierował znany z kompromisowego nastawienia do konfliktu były premier (maj–listopad 1918) Juho Paasikivi, sowiecką – były sowiecki pełnomocny przedstawiciel dyplomatyczny w Szwajcarii Jan Bierzin (Jānis Bērziņš-Ziemelis). Przebieg pertraktacji: A. Rupasow, A. Czistikow, op. cit., s. 102 i n.

⁶⁸ *Direktyw komandowanija frontow Krasnoj Armii (1917–1922 gg.)*. *Sbornik dokumentow w 4 tomach*, t. III: *April 1920–1922*, red. N.N. Azowcew, Moskwa 1974, s. 67–68.

⁶⁹ Fragment rozkazu Michaiła Tuchaczewskiego do wojsk Frontu Zachodniego, za: T. Teslar, *Polityka Rosji sowieckiej podczas wojny z Polską*, Warszawa 1937, s. 252.

Juho Vennola, szczególnie nacisk kładąc na uzasadnienie historycznych praw Finlandii do rejonu Petsamo. Eksponował wagę ponownego umożliwienia północnym Finom zajmowania się rybołówstwem, ich naturalną, tradycyjną profesją. Proponowaną przez bolszewików jako granicę linię demarkacyjną uznał za kontynuację carskiej „polityki imperialistycznej aneksji”, która doprowadziła do rozdzielenia granicą pokrewnych sobie ludów zamieszkujących tę krainę. To pokrewieństwo z pewnością wykaże plebiscyt, o którego przeprowadzenie apelował premier Finlandii⁷⁰.

Na takie podejście do kwestii rozgraniczenia kategorycznie nie zgodził się Jan Bierzin, domagając się przyjęcia jako podstawy dyskusji przebiegu granicy Wielkiego Księstwa Finlandzkiego z Imperium w 1917 r. Podkreślił, iż historycznie nie ma żadnej bezspornej granicy fińsko-rosyjskiej, natomiast można zastanawiać się nad korekturami tej realnej, właśnie z 1917 r. Dyskutowanie zaś kwestii losów Karelii Wschodniej czy też plebiscytu w stosunku do jakiejś części jej terytorium nie powinno być w ogóle rozpatrywane przez konferencję, bowiem jest to wewnętrzna sprawa Rosji⁷¹.

Na plenum konferencji i w komisji terytorialnej Finowie po wielokroć powtarzali te same argumenty, które delegaci sowieccy konsekwentnie negowali. Sytuacja zdawała się bez wyjścia, bowiem instrukcja rządu dla delegacji fińskiej wyraźnie stanowiła, iż w kwestii przynależności rejonu Petsamo nie może ona poczynić żadnego ustępstwa⁷².

Ostatecznie, w warunkach daleko idących różnic zdań co do zasad przyszłego traktatu pokojowego, zdecydowano ograniczyć dyskusję do sprawy zawieszenia broni i rozejmu. Jako warunek podpisania porozumienia w kwestii delegacja fińska po raz kolejny zażądała wycofania oddziałów Armii Czerwonej z Karelii Wschodniej – nie do przyjęcia dla bolszewików. Zrezygnowała zeń w początkach sierpnia, w szczytowym momencie polskich niepowodzeń w wojnie z bolszewikami, którzy znaleźli się na przedpolach Warszawy. Przyjęto narzucone przez delegatów sowieckich rozwiązanie, by nie dyskutować fińskiej propozycji rozgraniczenia, lecz zamrozić *status quo*. Oznaczało to, że w Karelii Armia Czerwona pozostanie na zajmowanej linii do czasu rozstrzygnięcia sowiecko-fińskiej konferencji pokojowej. Linia ta nie będzie rozpatrywana w przyszłości jako uzgodniona propozycja rozgraniczenia, lecz tymczasowy kontekst zawieszenia walk. Nie udało się więc Finlandii ani wymóc wyprowadzenia oddziałów sowieckich z ziem spornych, ani doprowadzić do wytyczenia szerokiej strefy neutralnej, z której obie strony wyprowadziłyby wojska.

Generalnie podpisane 13 sierpnia preliminarza rozejmowe miały charakter zbliżony do układów z pozostałymi republikami bałtyckimi, a więc

⁷⁰ Omówienie według: W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 200–201.

⁷¹ Ibidem, s. 202; I.I. Siukijajnen, *Karelskij wopros w sowietsko-finlandskich otnoszenijach w 1918–1920 gg.*, Pietrozawodsk 1948, s. 151–152.

⁷² W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 212.

regulacji narzuconej, nierównoprawnej. Zawarto je na dwa miesiące, z opcją automatycznych przedłużeń – o ile któraś ze stron nie wymówi kolejnego z nich z dwutygodniowym wyprzedzeniem⁷³.

Sytuacja uległa zmianie po wznowieniu na przełomie sierpnia i września rokowań, rozpoczęciu ich fazy dotyczącej pokoju definitywnego. W warunkach szybko posuwającej się na wschód kontrofensywy wojsk polskich prezydent Kaarlo Ståhlberg skorygował instrukcje dla delegacji fińskiej, ograniczając do minimum zakres ewentualnych ustępstw terytorialnych⁷⁴, z czym nie do końca zgadzał się zainteresowany porozumieniem rząd.

Pierwsze po przerwie posiedzenie komisji granicznej odbyło się 30 sierpnia, a więc w znacznie korzystniejszym dla Finlandii kontekście międzynarodowym (kontrofensywa polska) i sytuacji na frontach rosyjskiej wojny wewnętrznej (kontrofensywa Armii Rosyjskiej gen. Piotra Wrangla w guberni taurydzkiej). Jednak w jej obradach nie nastąpił przełom. Obie strony zwerfikowały co prawda swoje stanowiska w kwestii rozgraniczenia, jednak w stopniu nadal odległym od możliwości określenia kompromisu. Referując sowiecką propozycję, Płaton Kierzencew uznał za maksymalne ustępstwo zrealizowanie postulatu Finlandii bezpośredniego wyjścia na Ocean Arktyczny poprzez przyznanie jej części rejonu Petsamo wraz z częścią półwyspu Kalastajasaarento (Rybaczyj Nos). W zamian domagał się części Przesmyku Karelskiego, tak by odsunąć granicę od Piotrogradu – wytyczyć ją na północ od miejscowości Terijoki (Zielenogorsk) i Raivola (Roszczino), a także kilku wysp w Zatoce Fińskiej, znajdujących się w niewielkiej odległości od wybrzeża rosyjskiego, jak też neutralizacji pozostałych.

Delegacja fińska była gotowa dyskutować kwestię kompensacji, ale ujętą dalece mniej korzystnie dla bolszewików – cały rejon Petsamo oraz gminy Repola (Rieboły) i Porajärvi (Porosozierska) w zamian za kompensację na Przesmyku Karelskim, z pominięciem sprawy przekazania Rosji kilku wysp w Zatoce Fińskiej. Po bezpośredniej interwencji prezydenta Ståhlberga, obawiającego się, iż przeciąganie rokowań może wpłynąć na niekorzystne dla Helsinek rozstrzygnięcie kwestii Wysp Alandzkich, delegacja fińska zdecydowała się ustąpić w jednym punkcie – wyrazić zgodę na przejście do Rosji dwu spornych gmin⁷⁵. Od tego momentu obrady konferencji pokojowej, wstrzymywane głównie przez brak kompromisu w kwestii rozgraniczenia, zaczęły nabierać tempa.

14 X 1920 r. podpisany został fińsko-bolszewicki traktat pokojowy⁷⁶. Finowie zdołali obronić się przed szeregiem nierównoprawnych zapisów, lecz

⁷³ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. III, dok. 59, s. 124–129.

⁷⁴ Cofnął zgodę na ewentualną wymianę terytoriów, natomiast w kwestii rejonu Petsamo za maksimum ustępstw uznał rezygnację z gmin Repoli (Rieboły) i Porajärvi (Porosozierska).

⁷⁵ W.M. Chołodkowskij, op. cit., s. 217–226.

⁷⁶ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. III, dok. 137, s. 265–280. W literaturze sowieckiej/rosyjskiej określane jako „traktat jurjewski” (Jurjew – rosyjska nazwa Tartu/ Dorpatu, funkcjonująca w latach 1893–1918). Traktat wszedł w życie 1 I 1921 r.

w kwestiach rozgraniczenia ostatecznej granicy państwowej osiągnęli niewiele. Jej dokładnie opisany przebieg, wraz z wyznaczeniem czteromilowej granicy wód terytorialnych, zawierały art. 2 i 3 traktatu, podające długość i szerokość geograficzną poszczególnych punktów rozgraniczenia – od Zatoki Fińskiej, 2 km na północ od Siestroriecka koło Piotrogradu (Siestarjoki) poczynając, a na miejscowość Vaitolahti (Wajda-Guba) nad Morzem Barentsa kończąc⁷⁷.

Bolszewicy zgodzili się wycofać z części zajętych w czasie wiosenno-letniej ofensywy ziem, w szczególności rejonu Petsamo oraz półwyspu Kalastajasaarento, tracąc tym samym bezpośrednią granicę z Norwegią. Granicę funkcjonującą od 1826 r., ale dla bolszewików dość teoretyczną, bowiem w latach 1917–1920 przez nich niekontrolowaną. Powstał tzw. Korytarz Pieczengski, przez którego terytorium Finlandia zagwarantowała Sowiecom prawo tranzytu do Norwegii (art. 8–16). Fińskie statki uzyskały natomiast prawo żeglugi po Newie (art. 17). Helsinki musiały formalnie zrezygnować z pretensji do Karelii Wschodniej⁷⁸. Przejęte przez Finlandię części terenów spornych sąsiadujących z Morzem Barentsa, jeziorem Ładoga i Zatoką Fińską uznane zostały za strefę zdemilitaryzowaną (art. 12).

Nie udało się delegacji fińskiej uzyskać szczególnie ważnego dla Helsinek zapisu, by zamieszkałe w większości przez Finów, a nie Karelów, gminy Repola i Porajärvi⁷⁹ potraktować w sposób odrębny od reszty terytorium Karelii Wschodniej i by o ich przynależności państwowej zdecydowała wyrażona w plebiscycie wola ludności. Ponieważ delegacja sowiecka wycofanie tego postulatów określiła jako *sine qua non* podpisania traktatu, Finowie zdecydowali się z niego zrezygnować⁸⁰. Zgodzili się wyprowadzić z obu gmin wojsko, zadowolając się niejasnym zapisem w traktacie o szczególnym statusie obu gmin i pełnej amnestii dla mieszkańców za ich działania na rzecz przyłączenia do Finlandii⁸¹.

Obok traktatu pokojowego do protokołu końcowego konferencji włączono cztery oświadczenia delegacji sowieckiej (w imieniu Rady Komisarzy Ludowych

⁷⁷ Ibidem, wklejka map między s. 280 i 281.

⁷⁸ Granica pozostawała po stronie fińskiej jedynie skrawki tzw. Karelii Północnej (prowincji Itä-Suomen lääni, czyli Finlandii Wschodniej) i Karelii Południowej (prowincji Etelä-Suomen lääni, czyli Finlandii Południowej).

⁷⁹ Gminy w rejonie muezierskim w najbardziej na zachód wysuniętej części Karelii, nad brzegiem jezior Leksoziero i Niuk, zamieszkiwane przez Finów, Karelów, Białorusinów i Rosjan. W obu w latach 1918–1919 przeprowadzono referenda, w których ludność opowiedziała się za ich przyłączeniem do Finlandii.

⁸⁰ Decyzja ta sprowokowała Karelów do spontanicznych aktów sprzeciwu, które wkrótce przeszły w fazę regularnej partyzantki antysowieckiej (m.in. Karelski Pułk Leśnych Partyzantów, Pułk Białomorski, Batalion Repola) liczącej w szczytowym momencie ca 2,5 tys. ludzi pod bronią.

⁸¹ Art. 10 i 11 traktatu pokojowego. Jak konstatawał w 1924 r. ekspert prawny Komisarjatu Ludowego Spraw Zagranicznych RSFRR Andriej Sabanin, zawarte w tych artykułach postanowienia „pozostały do chwili obecnej martwą literą”. A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj...*, s. 96.

RSFRR), dotyczące m.in. gwarancji autonomii dla ludności pozostającej po stronie rosyjskiej Karelii Wschodniej (gubernie archangielska i ołoniecka) oraz gwarancji praw mniejszości dla ludności fińskiej w rosyjskiej części Przesmyku Karelskiego (gubernia piotrogrodzka)⁸².

Charakter traktatów pokojowych zawieranych przez Rosję sowiecką z państwami, które wyodrębniły się z ziem byłego Imperium Romanowów, miał ścisły związek z momentem ich podpisywania, sytuacją międzynarodową i wewnętrzną bolszewików⁸³. Jak zaznaczyłem, zawarcie traktatu pokojowego z Finlandią, ostatniego z serii traktatów pokojowych z republikami bałtyckimi, nastąpiło po klęsce Armii Czerwonej w wojnie z Polską. Nie był on więc, jak sugerowały preliminaria, narzuconą jednostronnie doraźną regulacją ubezpieczającą flankę północną w marszu „z czerwonymi sztandarami” na Polskę i Europę. Kierownictwo bolszewickie musiało uznać, iż w warunkach odparcia ofensywy nie uda się narzucić Helsinkom tak nierównoprawnego porozumienia, jak np. kilka miesięcy wcześniej Gruzji czy Estonii⁸⁴.

W odróżnieniu od pozostałych republik bałtyckich Finlandia uzyskała szansę wynegocjowania z osłabioną Rosją sowiecką dokumentu bardziej równoprawnego i z tego skorzystała. Obroniła przynależność do państwa części tych spornych ziem pogranicza, które usiłowali przechwycić bolszewicy. Zdaniem niektórych komentatorów fińskich uzyskała nawet „granice zbyt dobrą, by pozostała na stałe”⁸⁵.

Traktat sowiecko-fiński, jak żaden z pozostałych zawieranych w tymże czasie przez bolszewików, nasycony był regulacjami szczegółowymi, m.in. z zakresu żeglugi w Zatoce Fińskiej, na wodach jeziora Ładoga oraz na Newie. Miał też najbardziej rozbudowaną część opisową linii granicznej. Wskazywało to na obopólne podejście doń jako regulacji obliczonej na dłuższą perspektywę, a nie doraźnego porozumienia taktycznego. Tę przewagę waloru merytorycznego obrazuje chociażby wskaźnik objętości – 16 krótkich artykułów w traktacie pokojowym zawartym przez bolszewików z Gruzją, 26 w traktacie z Polską i aż 39 w traktacie z Finlandią⁸⁶.

Natomiast już pierwsze działania w zakresie realizacji postanowień terytorialnych traktatu przebiegały w sytuacji ostrego konfliktu. Zgodnie z jego literą Armia Czerwona miała ustąpić z Petsamo w ciągu pięciu dni po ratyfikacji traktatu⁸⁷. Tymczasem mijały kolejne tygodnie, a przekazanie

⁸² Ibidem, dok. 138, s. 281–282.

⁸³ W kwestii tej zob. W. Materski, *Traktat Ryski i jego waga międzynarodowa*, w: *Rola i miejsce Polski w Europie 1914–1957*, red. A. Koryn, Warszawa 1994, s. 63–73.

⁸⁴ Por. W. Materski, *Sowiecko-gruziński traktat pokojowy z maja 1920 r.*, w: *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. P. Olszewski, K. Borkowski, Piotrków Trybunalski 2008, s. 173–184.

⁸⁵ Opinia jednego z sygnatariuszy traktatu, Juho Paasikiviego.

⁸⁶ Por. ibidem, s. 67–68.

⁸⁷ Co nastąpiło 23 X 1920 r.

rejonu nie następowało. W formie retorsji Finlandia nie ustępowała z gmin Repola i Porajärvi, co nawet nie wywołało protestu bolszewików, a jedynie skłoniło ich do złożenia propozycji wynegocjowania dodatkowego porozumienia o natychmiastowej obopólnej ewakuacji wojsk z tych newralgicznych rejonów⁸⁸. Mijały miesiące, a ani jedna ze stron nie zamierzała pierwsza ustąpić⁸⁹.

Kryzys powodował, iż przewidziane traktatem pokojowym ustanowienie stosunków dyplomatycznych „bezwzględnie po jego wejściu w życie” (art. 36)⁹⁰ niebezpiecznie przeciągało się. Niewątpliwie było to następstwem niedotrzymania przez strony zobowiązań wycofania wojsk z przekazywanych terenów, jak też utrzymywania się wysokiego poziomu nieufności. Ostatecznie do wymiany przedstawicieli dyplomatycznych doszło dopiero w połowie lutego 1921 r.⁹¹

Nadal jednak z ziem karelskich, które zgodnie z literą traktatu przechodziły do RSFRR, nie wycofano wszystkich jednostek armii fińskiej. Ujawniła się tam zarazem partyzantka antysowiecka – niejako ramię zbrojne nadal funkcjonującego lokalnego Rządu Tymczasowego Karelii. Jej działania, niemal jawnie wspierane przez Helsinki (werbunek ochotników do oddziałów partyzanckich), doprowadziły do wznowienia konfliktu zbrojnego. Oddziały powstańcze, liczące wraz z ochotnikami fińskimi ok. 5–6 tys. żołnierzy, przedstawiały jak na tamte tereny poważną siłę. W listopadzie 1921 r. skala konfliktu osiągnęła taki poziom, iż zaczęto go określać jako drugą wojnę bolszewicko-fińską. Przyczyniła się do niej z jednej strony eskalacja działań partyzantki profińskiej na terytorium Karelskiej Komuny Robotniczej⁹², z drugiej zaś – wprowadzenie na ziemię poza linią wyznaczoną w traktacie pokojowym nowych oddziałów wojsk sowieckich.

Interweniujące oddziały bolszewickie zostały zreorganizowane w utworzony *ad hoc* Front Karelski (ca 20 tys. żołnierzy), dowodzony przez Aleksandra Siediakina, jednego z likwidatorów powstania marynarzy Kronsztadu. Mogło to świadczyć, iż zagrożenie ze strony partyzantów bolszewicy potraktowali bardzo poważnie, ale też być sygnałem szerszego zamysłu. Walki, które ogarnęły Karelię Wschodnią, nazywane niekiedy powstaniem, trwały z różną intensywnością ponad rok⁹³. Armia Czerwona walczyła nie tylko z partyzantką karelską, ale też lokalnym powstaniem chłopskim, które wybuchło

⁸⁸ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. III, dok. 226, s. 390.

⁸⁹ Obszernie w tej kwestii zob. *Livre Rouge. Documents et Correspondance Diplomatique Russo-Finlandaise, concernant la Carélie Orientale*, Moscow 1922, s. 3 i n.

⁹⁰ Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad ratyfikował traktat 23 X 1920 r., a prezydent Finlandii – 11 XII 1920 r. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła w Moskwie 31 XII 1920 r.

⁹¹ Sowieckim pełnomocnym przedstawicielem w Helsinkach został Jan Bierzin (Jānis Bērziņš-Ziemelis), posłem fińskim w Moskwie – Antti Ahonen. Zob. *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. III, dok. 300, s. 530.

⁹² Być może też regularnych oddziałów fińskich (6 XI 1921 r.), o co strona sowiecka oskarżyła Helsinki.

⁹³ B. Szordykowska, op. cit., s. 244.

w północno-zachodniej części regionu na tle socjalno-bytowym⁹⁴. Wywołana nimi empatia międzynarodowej opinii publicznej do Finlandii zapewne przyczyniła się do tego, iż sprawa Wysp Alandzkich rozstrzygnięta została w tymże czasie w Lidze Narodów w sposób satysfakcjonujący Helsinki⁹⁵.

Skala konfliktu wzbudziła zaniepokojenie opinii międzynarodowej, obawy o potraktowanie przez Sowiety Karelii jako *place d'armes* do podjęcia kolejnej próby eksportu rewolucji do Europy. Z tego głównie względu ta faza konfliktu na tle przynależności państwowej terytorium Karelii wyszła poza ramy bilateralne, stała się przedmiotem zaniepokojenia Ligi Narodów. W grudniu 1921 r. kwestię Karelii wniósł na forum Ligi fiński delegat Carl Enckell, powołując się na prawo narodów (Karelów) do samostanowienia, jak też dowodząc, iż bolszewicy złamali szereg postanowień fińsko-rosyjskiego traktatu pokojowego⁹⁶. Jak stwierdził, traktat ten jest permanentnie łamany przez Moskwę, która nie ewakuowała wszystkich terytoriów określonych jako przynależne do Finlandii, a przede wszystkim łamie zawarte w traktacie uzgodnienia dotyczące zakresu autonomii Karelii, możliwości swobodnego wyrażenia woli jej ludności co do przynależności państwowej, nie dopuszcza jakiegokolwiek formy kontroli strony trzeciej w tym zakresie.

Jeśli chodzi o tę ostatnią kwestię, brak procedury arbitrażowej był charakterystyczny dla wszystkich podpisanych przez bolszewików umów międzypaństwowych. Wynikał z założenia ideologicznego, iż w sporze, w którym stroną jest państwo sowieckie, nie może być rozjemcą państwo kapitalistyczne. Stąd praktycznie wszystkie zapisy, także w traktacie z Finlandią, miały *de facto* charakter fakultatywny, w wypadku braku realizacji nie można ich było wyegzekwować inaczej niż siłą zbrojną. Do takich środków mógł sięgnąć gen. Mannerheim, ale nie rządzące na przemian Finlandią po kwietniu 1919 r. Narodowa Partia Postępowa (liberalna) czy Partia Koalicji Narodowej (konserwatywno-liberalna).

Uznając, iż spór z Sowietami zagraża pokojowi w dalece szerszej skali niż bilateralna, na wyżej wspomnianym posiedzeniu Enckell postulował, by „Rada Ligi Narodów podjęła będące w jej kompetencjach sankcje, aby kwestia Karelii Wschodniej została rozpatrzona i wyjaśniona w pełnym zakresie, zaś

⁹⁴ Brak podstawowego zaopatrzenia w żywność, zmuszanie chłopów karelskich do pracy według narzucanych przez administrację sowiecką, drastycznie zaniżonych stawek. Szerzej na temat powstania zob. *Istorija Karelii s drevniejszych wriemion do naszych dniej*, red. N.A. Korablow, Pietrozawodsk 2001; T.W. Osipowa, *Kriestjanskij front w graždanskoj wojnie. Sud'ba rossijskogo kriestjanstwa*, Moskwa 1995.

⁹⁵ Rada Ligi w czerwcu 1921 r. przesądziła o ich przynależności do Finlandii na zasadach szerokiej autonomii i wieczystej neutralizacji. „League of Nations Official Journal”, IV 1921, no. 3, s. 692; *Société des nations. Actes de la Conférence relative à la non-fortification et à la neutralization des iles d'Aland*, Genève 1921. Zob. też: S. Sierpowski, *Liga Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984, s. 160.

⁹⁶ „League of Nations Official Journal”, III 1922, no. 2, s. 165–169.

istniejące co do niej różnice zdań między Finlandią a Rosją Sowiecką zostały rozpatrzone na ogólnych zasadach Statutu Ligi Narodów i aby konflikt ten poddany został procedurze w nim przewidzianej, w szczególności w art. 17 i aby Rada Ligi Narodów wszechstronnie wyjaśniła możliwość przerwania wrogich działań we Wschodniej Karelii i zabezpieczyła realizację zobowiązań wobec jej ludności, która z determinacją prosi o uznanie swego prawa do samookreślenia, sformułowanego przez samą Rosję⁹⁷. Z poparciem prośby fińskiej wystąpili dyplomaci lotewscy Miķelis Valters i Otto Groswald, podzielać w imieniu swego rządu obawę o możliwość rozlania się konfliktu na cały region, zagrożenia tym samym bezpieczeństwa republik bałtyckich. Wsparli ich delegaci: Estonii – Karl Pusta i Polski – Szymon Askenazy⁹⁸.

Rada Ligi oceniła konflikt wokół Karelii Wschodniej jako zagrażający pokojowi międzynarodowemu. Nie uznała jednak za możliwe aktywne zajęcie się nim w warunkach, gdy członkiem Ligi była tylko jedna strona sporu, Finlandia, a więc podejmowane w ramach Ligi decyzje nie stałyby się dla Moskwy obligatoryjne. Zwróciła się do władz Finlandii, by na bieżąco informowały Radę o przebiegu wypadków i zamiarach strony sowieckiej. Wyraziła nadzieję, iż któreś z państw członkowskich Ligi, popierających prośbę fińską, zaofiaruje skonfliktowanym stronom swe pośrednictwo w zażegnaniu sporu fińsko-sowieckiego, czemu Rada Ligi będzie sprzyjać⁹⁹.

Rezolucja Ligi w kwestii konfliktu na tle przynależności (podziału) Karelii Wschodniej wskazuje, iż wiedza o tym, jak funkcjonuje system sowiecki, była wówczas w świecie więcej niż znikoma.

Do końca grudnia partyzanci i ochotnicy zajęli część terytorium Karelii Wschodniej – po linię Kiestinki-Suomussalmi-Ruokajärvi-Paadene-Porajärvi (Kestenga-Suomusalami-Rugozero-Padany-Porosozero)¹⁰⁰. Ustąpili z niego dopiero w połowie lutego 1922 r., gdy zagrożenie akcją retorsyjną ze strony Armii Czerwonej stało się bardzo realne. Konflikt zakończyło podpisanie w Moskwie 21 III 1922 r. „Porozumienia o krokach zabezpieczających nie naruszalność granicy sowiecko-fińskiej”¹⁰¹. Dopiero wówczas doszło do ostatecznego wycofania wojsk obu stron.

Przejęta przez bolszewików Karelia nie została włączona bezpośrednio do RSFRR. Dla rozładowania napięć między miejscowymi narodowościami a władzą bolszewicką (Obwodową Radą Karelskiej Komuny Pracowniczej) ostentacyjnie eksponowano odrębność rejonu, jego prawo do własnej administracji. W lipcu 1923 r. Rada Komisarzy Ludowych RSFRR i Wszechrosyjski

⁹⁷ Ibidem, s. 170.

⁹⁸ Ibidem. Prośbę fińską poparł także, w formie listu do Rady Ligi, rząd litewski.

⁹⁹ A. Sabanin, *Rossija i Liga Nacyj...*, s. 99–100.

¹⁰⁰ Zob. <http://suzhdenia.ruspole.info/node/7561> (dostęp: 28 VIII 2017).

¹⁰¹ *Sbornik diejstwujuuszczich dogoworow, soglaszenij i konwienecyj, zakluczionnych RSFSR s inostrannymi gosudarstwami*, wyp. III: *Diejstwujuuszczije dogowory, soglaszenija i konwienecyi, ustupiwszyje w silu mieźdu 1 diekabria 1921 g. i 1 ijula 1922 g.*, Moskwa 1922, s. 60.

Centralny Komitet Wykonawczy Rad podjęły decyzje o przekształceniu Karelskiej Komuny Robotniczej w Autonomiczną Karelską Socjalistyczną Republikę Sowiecką (*Karjalan autonomiseksi sosialistiseksi tasavallaksi*) w składzie RSFRR¹⁰². W jej władzach znaleźli się głównie Karelowie i fińscy „czerwoni”, którzy zbiegli na tereny kontrolowane przez bolszewików po klęsce próby rewolucji w styczniu 1918 r.

Powyższe zmiany statusu Karelii wiązały się nie tylko z rozpoczętą wówczas przez Sowiety tzw. polityką korienizacji¹⁰³. Były przede wszystkim pokazową akcją budowy „nowej Finlandii”, alternatywy dla sąsiedniej republiki burżuazyjnej. Okazała się ona początkowo dość skuteczna propagandowo, ale została całkowicie skompromitowana wraz z rozpoczęciem masowej kolektywizacji, która wywołała falę antysowieckich wystąpień chłopów karelskich, zdecydowanie dominujących w tej społeczności¹⁰⁴.

Na podstawie Konstytucji ZSRR z 1936 r. Autonomiczna Karelska SRR przekształcona została w Karelską Autonomiczną SRR (*Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasavalta*). Jej rdzenni mieszkańcy, aczkolwiek figurujący w nazwie republiki, nie mieli w niej wiele do powiedzenia. Zarówno Karelów, jak i karelskich Finów boleśnie dotknęły prześladowania i represje w drugiej połowie lat trzydziestych, wymierzone w mniejszości narodowe federacji sowieckiej¹⁰⁵. Nieliczna miejscowa inteligencja została wymordowana bądź wywieziona; język fiński praktycznie wyeliminowano z życia publicznego.

Streszczenie

Ogłoszenie przez Finlandię w grudniu 1917 r. niepodległości niespodziewanie spotkało się z uznaniem sowieckiej Rosji. Zaabsorbowani trudną sytuacją wewnętrzną bolszewicy liczyli, iż krok ten stanowić będzie impuls dla fińskiej lewicy i ułatwi jej przejęcie władzy w państwie. Rzeczywiście w wyniku sporu politycznego o przyszłość kraju między socjaldemokratami a siłami centroprawicowymi, intensywnie podsycanego przez Piotrogród, doszło do próby przewrotu rewolucyjnego. W początkach stycznia 1918 r. wybuchła krótkotrwała krwawa wojna domowa. Obóz pracy do rozwiązań ustrojowych na wzór sowiecki, zwany „czerwonymi”, wyszedł z niej pokonany. Zwycięstwo nad nim fińscy „biali” zawdzięczali efektywnemu wsparciu wojsk niemieckich, które m.in. umożliwiło przeciwdziałanie próbom umocnienia się bolszewików w Karelii Wschodniej i na Półwyspie Kolskim. Mimo formalnego

¹⁰² *Karielia oficyalnaja. Pamiatnyje i znameniatielnyje daty 1923–1932 gg.*, <http://www.gov.karelia.ru/Different/Dates/index.html?year=1923>.

¹⁰³ Korienizacja – unaradawianie; rozpoczęta w 1923 r. polityka władz sowieckich wobec pozarosyjskich narodowości, zakładająca akcentowanie kultur narodowych, przechodzenia aaratu partyjnego i administracji w terenie na języki narodowe. Wygasła pod koniec lat 20., gdy górę wziął kurs na forsowną rusyfikację.

¹⁰⁴ Zob. *Iz istorii raskulacziwanija w Karelii. 1930–31 gg. Dokumenty i materiały*, red. Ł.I. Drozdowicz i in., Pietrozawodsk 1991.

¹⁰⁵ Obszernie w tej kwestii zob. W. Bierdinskich, *Spiecposielency. Politiczeskaja sсыtka narodow Sowietsoj Rossii*, Moskwa 2005.

uznania niepodległości Finlandii bolszewicy cały czas traktowali ją jako jeden z ważnych kierunków ofensywy na Europę, przerastania rewolucji. Utrzymywali na granicy stan permanentnego konfliktu, określanego jako „ani wojna, ani pokój”. Do incydentów zbrojnych na większą skalę doszło dopiero w maju 1920 r., po rozpoczęciu sowieckiej kontrofensywy na Polskę. Bolszewicy nie zamierzali jednak wówczas anektować Finlandii, lecz narzucić jej nierównoprawny traktat pokojowy, pozwalający im w pełni ją kontrolować, a główny wysiłek zbrojny skupić na kierunku zachodnim. Na skutek przeciągnięcia się rokowań rozejmowych z Finlandią, w odróżnieniu od pozostałych republik bałtyckich, uzyskała ona szansę wynegocjowania z Rosją sowiecką, osłabioną po klęsce w wojnie z Polską, dokumentu bardziej równoprawnego i z tego skorzystała. Obroniła przynależność do państwa części tych spornych ziem pogranicza, które usiłowali przechwycić bolszewicy. Traktat sowiecko-fiński, jak żaden z pozostałych zawieranych w tymże czasie przez bolszewików, nasycony był regulacjami szczegółowymi, m.in. z zakresu żeglugi w Zatoce Fińskiej, na wodach jeziora Ładoga oraz na Newie. Miał też najbardziej rozbudowaną część opisową linii granicznej. Wskazywało to na obopólne podejście doń jako regulacji obliczonej na dłuższą perspektywę, a nie doraźnego porozumienia taktycznego.

The Problem of Boundary between the Soviets and Finland, 1917–1922

A declaration of independence made by Finland in December 1917 was unexpectedly recognised by Soviet Russia. The Bolsheviks, preoccupied with their difficult internal situation, hoped that this would spur the Finish Left into the taking over of power in their country. Indeed, there was an attempt at revolutionary upheaval resulting from the political controversy over the future of the state between social democrats and the centre-right forces, skilfully fomented by Petrograd. In the early January 1918, there was a short, bloody civil war in which the labour camp, called the “Red” due to their proposed political solutions, was defeated. The Finnish “whites” owed their victory over the Red to the effective support of the German troops. This made it possible, for example, to counteract the Bolsheviks’ operations to fortify in eastern Karelia and the Kola Peninsula. Despite the formal recognition of the independence of Finland, however, the Bolsheviks treated it constantly as one of the most important directions of offensive against Europe, of the growing revolution. They maintained on the Soviet-Finnish border a state of permanent conflict termed as “neither war nor peace”. Yet, it was not until May 1920 that more serious armed incidents took place, after the Bolsheviks launched a counteroffensive against Poland. They did not, however, plan to annex Finland, but to impose an unequal peace treaty that would make it possible for them to exert a full control over it, while focusing their military effort on the western front. Due to the prolonged peace negotiations Finland, unlike the rest of the Baltic republics, had an opportunity to negotiate more equal terms of the peace with Soviet Russia, weakened after its defeat in the war with Poland, and seized it. Finland defended its possession of some of disputable borderlands which the Bolsheviks had tried to seize. A Soviet-Finnish treaty, unlike any other of the treaties concluded by the Bolsheviks at that time, was full of detailed provisions, among others pertaining to the navigation in the Gulf of Finland, on Lake Ladoga, and on the Neva River. It also contained a more elaborate description of the state frontier. This could indicate that both states regarded the treaty as a long-term solution rather than a temporary tactical agreement.

Bibliografia

- Bierdinskich W., *Spiecposielency. Politiczeskaja sсыłka narodow Sowietsoj Rossii*, Moskwa 2005.
- Cholodkowskij W.M., *Finlandija i Sowietsoj Rossija 1918–1920*, Moskwa 1975.
- Coates W.P., Coates Z.K., *Armed Intervention in Russia 1918–1922*, London 1935.
- Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*, ed. T. Forsberg, Aldershot 1995.
- Dawidienko A.I., *Siestrorieck. Oczerki po istortii goroda*, Leningrad 1962.
- Denikin A., *Kto spast sowietsoju vlast' ot gibieli*, Moskwa 1991.
- Diekriety sowietsoj vlasti*, t. I: *25 Oktiabria 1917 g. – 16 marta 1918 g.*, red. G.D. Obiczkin i in., Moskwa 1957.
- Direktiwy komandowanija frontow Krasnoj Armii (1917–1922 gg.)*. *Sbornik dokumentow w 4 tomach*, t. III: *April 1920–1922*, red. N.N. Azowcew, Moskwa 1974.
- Dokumenty wnieszniej politiki SSSR*, t. I–III, Moskwa 1957–1959.
- Ignatius H., Soikkeli K., *La guerre d'indépendance en Finlande en 1918*, Helsingfors 1925.
- Istorija Karelii s driewniejszych wriemion do naszych dniej*, red. N.A. Korablow, Pietrozawodsk 2001.
- Istorija wnieszniej politiki SSSR*, t. I: *1917–1945 gg.*, red. A.W. Bieriozkin i in., Moskwa 1976.
- Iz istorii raskulačiwiania w Karelii. 1930–31 gg. Dokumenty i materijaly*, red. L.I. Drozdowicz i in., Pietrozawodsk 1991.
- Judienicz pod Piotrogramom. Iz belych miemuarow*, Leningrad 1927.
- Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, terażniejszość, przyszłość*, red. P. Olszewski, K. Borkowski, Piotrków Trybunalski 2008.
- Klucznikow Ju.W., Sabanin A.S., *Mieždunarodnaja polityka nowiejszego wriemieni w dogoworach, notach i dieklaracyach*, cz. 2, Moskwa 1926.
- Lenin W., *Dziela wszystkie*, t. XXXV–XXXVIII, Warszawa 1988.
- Livre Rouge. Documents et Correspondance Diplomatique Russo-Finlandaise, concernant la Carélie Orientale*, Moscow 1922.
- Mannerheim C.G.E., *Erinnerungen*, Zürich–Freiburg i. Br. 1952.
- Materski W., *Przewrót listopadowy 1917 r. w Rosji a hasło bolszewików prawa narodów do samostanowienia*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4.
- Maynard C., *The Murmansk Venture*, London 1928.
- Mirowski M., *Rewolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013.
- Obrazowanije Sojuza Sowietsokich Socjalisticzeskich Respublik*. *Sbornik dokumentow*, red. S.W. Charmandarian, S.I. Jakubowskaja, Moskwa 1972.
- Osipowa T.W., *Kriestjanskij front w graždanskoj wojnie. Sud'ba rossijskiego kriestjanstwa*, Moskwa 1995.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, Russia*, vol. II, Washington 1934.
- Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszcak, Warszawa 1984.
- Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. L. Gelberg, t. II, Warszawa 1958.
- Rola i miejsce Polski w Europie 1914–1957*, red. A. Koryn, Warszawa 1994.
- Rupasow A., Czistikow A., *Sowietso-finlandskaja granica. 1918–1938 gg. Oczerki istorii*, Sankt-Peterburg 2016.
- Sabanin A., *Rossija i Liga Nacyj 1920–21–22 gg.*, Moskwa 1924.

- Sbornik diejstwujuščich dogovorow, soglaszenij i konwienicyj, zaključionnych RSFSR s inostrannymi gosudarstwami*, wyp. III: *Diejstwujuščije dogowory, soglaszenija i konwienicy, wstupiwszyje w silu mieźdu 1 diekabria 1921 g. i 1 ijula 1922 g.*, Moskwa 1922.
- Sierpowski S., *Liga Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984.
- Siukijajnen I.I., *Karelskij wopros w sowietsko-finlandskich odnoszenijach w 1918–1920 gg.*, Pietrozawodsk 1948.
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972.
- Société des nations. Actes de la Conférence relative à la non-fortification et à la neutralization des iles d’Aland*, Genève 1921.
- Stalin J., *Soczinieniya*, t. IV: *Nojabr’ 1917–1920*, Moskwa 1947.
- Szordykowska B., *Historia Finlandii*, Warszawa 2011.
- Szykorad A.B., *Finlandia–Rossija. Tri niezwiestnyje wojny*, Moskwa 2006.
- Teslar T., *Polityka Rosji Sowieckiej podczas wojny z Polską*, Warszawa 1937.
- Worowskij W.W., *Statji i matieriały po woprosam wnieszniej politiki*, Moskwa 1959.
- Zalkind I., *Iz pierwych miesiacew Narodnogo Komissariata po Inostrannym Diełam*, „Mieżdunarodnaja żyźń” 1922, nr 15.
- Żukowskij N.P., *Posoł nowego mira*, Moskwa 1978.

Biogram: **Wojciech Materski** – prof. zw. dr hab. W 1968 r. ukończył studia na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1968–1973 asystent na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, od 1973 r. w Polskiej Akademii Nauk – w Instytucie Krajów Socjalistycznych (do 1990), a następnie w Instytucie Studiów Politycznych (do dziś). Dyrektor tego Instytutu w latach 2004–2012. W latach 1990–2004 kierownik Zakładu Historii Europy Wschodniej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Autor ponad 600 prac naukowych, w tym ok. 40 monografii i tomów dokumentów. E-mail: wmat@isppan.waw.pl.